

Mütareke Döneminde Batum ⚔

Selçuk Ural¹

Mehtap Çınar²

Özet

Fatih Sultan Mehmet zamanında Osmanlı topraklarına katılan Batum dört yüz yıllık Türk hâkimiyetinin ardından 1877-1878 Osmanlı-Rus-Savaşı'nda Çarlık Rusya'nın eline geçti. Batum kırk yıl boyunca işgal altında kalırken bölgede önemli bir askeri üsse dönüştürüldü. Birinci Dünya Savaşı başladığında Batum, Doğu Karadeniz'in işgalinde önemli bir rol oynadı.

1917'de Sovyet İhtilali'ni takiben iktidara gelen Sovyet hükümeti savaştan çekilme kararı aldı. Rusya ile ittifak devletleri arasında 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması imzalandı. Antlaşma Batum'un içinde yer aldığı Elviye-i Selase'nin askeri ve siyasi durumunu değiştirecek mahiyeteydi. Türk ordusu müzakereler devam ederken harekete geçerek Batum'u kurtardı ve kırk yıllık işgale son verdi.

Osmanlı Devleti savaştan mağlup çıkınca Batum'un geleceği tartışmalı bir hal aldı. Zira Mondros Mütarekesi'nin 11. Maddesi Batum, Kars ve Ardahan'ın işgaline kapı açıyordu. Nitekim İngilizler 11 Kasım 1918'de mütarekeye dayanarak Elviye-i Selase'nin tahliyesini isterken Batum'un işgaline öncelik verdiler. Bu maksatla iki savaş gemisini Batum limanına gönderdi.

Batum, Gümrü ile birlikte Gürcistan ve Azerbaycan'ın tahliyesinde birlikler için toplanma ve tahliye merkezi tayin edildi. Batum coğrafyası, limanı, menzil teşkilatı, erzak temini ve mevsim şartları itibarıyla Anadolu'ya geçiş için uygun şartlara sahipti. Fakat İngilizler 24 Aralık 1918'de şehri işgal edince Türk ordusunun terhis ve tahliye faaliyetleri sekteye uğradı. Öyle ki, İngiliz İşgal Komutanlığı Batum'daki Türk kuvvetlerini kara yolunu kullanmaya zorlayarak ağır silahların ve cephanenin nakline engel oldular. Birliklerin götüremediği silah ve cephaneye el koydular. Bununla da yetinmeyerek

1 Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-9206-6661, sural25@hotmail.com

2 Uzm., Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-5297-5908, mhtpcinar36@outlook.com

Osmanlı kuvvetlerine ait depoları emri vaki usullerle kontrol altına alarak bunları Gürcü ve Ermeni kuvvetlerine dağıtacaklardı. İngiliz komutanlığı ilerleyen günlerde Batum'daki Osmanlı mülki idaresine son vererek gerek yerli halkın gerekse muhacirlerin barınma ve işe sorunlarının ağırlaşmasına neden oldular. Buna nakil bekleyen askerler de eklenince sorunlar daha ağır ve karşılık hale geldi.

GİRİŞ

Batum ve çevresi 1461'de Osmanlı hâkimiyetine girdi. Batum'un idari yapısı zamana ve ihtiyaca göre şekillenirken Yavuz Sultan Selim döneminde Trabzon'a bağlı sancak haline getirildi. 1568-1588 yılları arasında Erzurum beylerbeyliğine bağlanırken 1588'den itibaren müstakil beylerbeyliğine dönüştürüldü. 1632'de yeniden Trabzon beylerbeyliğine bağlandı³.

Rusya 1801'de Gürcistan'ı işgal ve ilhak ederken Osmanlı Devleti ile doğrudan sınır komşusu oldu. 1828-1829 Osmanlı-Rusya Savaşı'nı takiben imzalanan Edirne Anlaşması'nın gereği Anapa'dan Batum'a kadar olan Karadeniz'in batı kıyıları ile Ahıska ve Ahılkelek Ruslara bırakıldı. Böylece Batum yeni sınırı teşkil ederken Rus tehdidinde de açık hale geldi⁴.

1829 savaşının şartları altında idari yapısı şekillenen Batum, 1844-1845 yıllarında Gönye'ye bağlı bir nahiye durumunda iken 1846'da yapılan düzenlemeyle Trabzon vilayetinin sancağı haline getirildi. 1852'de Batum Sancağı'nın adı Lazistan olarak değiştirilirken sancak merkezi Rize'ye taşındı⁵. 1877-1878 Osmanlı-Rusya Savaşı'na kadar Batum merkezli Acara bölgesi Osmanlı yönetiminde kalırken bölgenin kaderi bu savaşla değişecekti⁶.

Brest-Litovsk'tan Mondros Mütarekesi'ne Batum'un Durumu

Batum, 1877-1878 Osmanlı-Rusya Savaşı'nda Kars ve Ardahan'la beraber işgale uğradı. Rusya, Batum'u Doğu Karadeniz'e ilerlemek üzere kıymetli bir askeri üsse dönüştürdü. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Batum üzerinden ilerleyen Rus kuvvetleri Rize, Trabzon ve Giresun'u işgal etti. Bu durum 1917'de Sovyet İhtilali'nin patlak vermesiyle değişti. İhtilal Rusya'da iktidarın el değiştirmesine neden olurken cephe hattında ise Osmanlı Devleti lehine bir durum meydana getirdi. Zira Sovyet hükümeti, ülke içinde istikrarı temin için ilhaksız ve tazminatsız barış teklif etti. Bu teklif Almanya

3 Sibel Orhankazi, "Osmanlı Devleti İdaresinde Gönye (Gonio) Sancağı", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Serander Yayınları, Trabzon, Sayı: 31, Güz/2021, s. 172,173. (171-187)

4 Sibel Orhankazi, "Rusya'nın Karadeniz Faaliyetleri ve Batum'da İskele İnşası Girişimi", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*Sayı: 24, Sonbahar 2019, s.698. (697-707)

5 Orhankazi, "Osmanlı Devleti İdaresinde Gönye (Gonio) Sancağı", s. 174.

6 Orhankazi, "Rusya'nın Karadeniz Faaliyetleri ve Batum'da İskele İnşası Girişimi", s. 198.

ve müttefikleri tarafından olumlu karşılandı. Brest-Litovsk'ta başlayan görüşmeler 15 Aralık 1917'de mütareke, 3 Mart 1918'de barış antlaşmasıyla sonuçlandı. Brest-Litovsk Antlaşması'nın dördüncü maddesine göre Rusya, işgal ettiği doğu vilayetlerini tahliye etmenin yanı sıra 1878'den beri elinde tuttuğu Kars, Ardahan ve Batum'u (Elviye-i Selase) iade etmeyi kabul etti. Bu suretle Batum'un siyaseten ve hukuken geri alınmasının yolu açılmış oldu⁷.

Osmanlı hükümeti, Rus kuvvetlerinin tahliyeyi ağırdan alması ve Ermeni kuvvetlerinin Türk-islam ahaliyi katletmesi karşısında 12 Şubat 1918'de 3. Orduya harekât emri verince Türk kuvvetleri bir ay içinde 1914 sınırına ulaştı⁸. Osmanlı hükümeti, Erzurum'un kurtarılmasının ardından Elviye-i Selâse üzerindeki haklarının tanınması karşılığında Tiflis merkezli Maverayi Kafkas Komiserliği'nin barış teklifini kabul etti⁹. Maverayi Kafkas Heyeti 14 Mart 1918'de Trabzon'da başlayan görüşmelerde Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımayarak süreci çıkmaza soktu¹⁰. Lakin Türk kuvvetleri Elviye-i Selâse topraklarına girdiğinde Kafkas heyetinin itiraz ve taleplerinin bir anlamı kalmadı. Osmanlı heyeti, Kafkas heyetinden fiili durumu dikkate almasını talep etmese de bu mümkün olmayınca görüşmelere ara verildi¹¹.

Trabzon'da konferansın ikinci safhası 29 Mart'ta başladı. Osmanlı heyeti, Brest-Litovsk Antlaşması'nın tanınmasını, Komiserliğin bağımsızlığını ilan etmesini ve Ermeni özerklik talebinden vazgeçmesini isterken Kafkas heyeti önceki görüşlerinde ısrarını sürdürdü. Bunun üzerine Hariciye Nazırı Nesimi Bey Kafkas heyetine bir nota vererek Brest-Litovsk'u tanımamasını, aksi halde harekâtın sonuçlarına katlanacakları uyarısında bulundu¹². Kafkas heyeti Kars yöresinde bazı tavizler vermeyi önerse de bu yeterli görülmedi. Türk ordusu Enver Paşa'nın "*...Batum, Kars ve Ardahan'ı fiilen ele geçirmek hükümetin*

7 Selami Kılıç, *Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, İstanbul, Dergah Yayınları, 1998, s.346-351.

8 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s.466-467.

9 *Geçekçori'nin teklifi 19 Şubat 1918 tarihidir. Bu tarihte Osmanlı Hükümeti, Brest-Litovsk görüşmeleri henüz bir sonuca ulaşmadığı için Maverayi Kafkas Hükümeti ile Doğu Anadolu'nun geleceği hakkında herhangi bir görüşme yapma taraftarı değildi. Kaldı ki askeri harekât henüz başlamış ve askeri hedeflere ulaşmak için kat edilecek daha çok yol vardı. Dokumentü i Metarialü po Vneşney Politik Zakavkazya i Gruzii, Tiflis, 1919 s.86.*

10 *Maverayi Kafkas Komiserliği karşı teklif olarak Türk harekâtının durdurulması ve 1914 sınırları temelinde Osmanlı topraklarında mühtar Ermenistan kurulmasını talep edecekti.* Enis Şahin, "*Türkiye-Maverayi Kafkasya İlişkilerinden Bir Kesit: Trabzon Konferansı* ", Trabzon Tarihi Sempozyumu, (6-8 Kasım 1998), Trabzon, 1999, s.500.

11 Enis Şahin, "*Türkiye-Maverayi Kafkasya İlişkilerinden Bir Kesit: Trabzon Konferansı*", s.506-515

12 Şahin, "*Türkiye-Maverayi Kafkasya İlişkilerinden Bir Kesit: Trabzon Konferansı* ", s.520-521.

görevidir” emri doğrultusunda 5 Nisan’da Sarıkamış’a girdi¹³. Kafkas heyeti durumun ciddiyetini kavrayarak Brest-Litovsk’u kabul etme kararı aldı. Osmanlı heyeti Batum’un teslimini ve Maveraya-yı Kafkasya Komiserliği’nin bağımsızlığını ilanını tekrar talep etmesi Tiflis’te sert tartışmalara neden oldu. Kafkas Hükümeti Meclisi 13/14 Nisan gecesi savaş ilanı ve Kafkas heyetini geri çekme kararı aldı¹⁴. Buna rağmen Türk kuvvetleri 14 Nisan’da Batum’a, 25 Nisan’da Kars’a girdi. Böylece Elviye-i Selâse 40 yıl aradan sonra anavatana katılırken bölgede Osmanlı hükümetinin üstünlüğünde yeni bir dönem başlıyordu¹⁵.

Batum kurtuluşunu takiben Osmanlı Devleti ile Maveraya-yı Kafkas Komiserliği arasında yaşanan ikinci konferansa ev sahipliği yaptı. Zira Türk ordusunun Arpaçay’ı aşması karşısında Tiflis hükümeti Brest-Litovsk barışını yeniden görüşmek zorunda kaldı. Taraflar 11 Mayıs’ta Batum’da toplanırken Kafkas Komiserliği bağımsızlığını ilan ederek “Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti” adını aldı¹⁶. Osmanlı heyeti bölgedeki kuvvet dengesini kendi lehine ilerletmek için Brest-Litovsk’un dışında kalmasına rağmen Gümrü, Ahıska ve Ahılkelek’in teslimini istedi¹⁷. Bu şartlar altında varlığını devam ettiremeyeceğini gören Kafkas hükümeti meclisi 26 Mayıs 1918’de fesih kararı aldı. Aynı gün Gürcistan ve Ermenistan, 28 Mayıs’ta Azerbaycan bağımsızlığını ilan ederek Osmanlı heyetiyle ayrı ayrı barış antlaşmaları imzaladılar. Bu sayede Batum Konferansı Osmanlı Devleti için siyasi zafere dönüştü. Bölgede ortaya çıkan yeni devletler Rusya’nın daha kuzeye atılmasını sağlarken Elviye-i Selâse’ye yönelik tehditlerin tamamı ortadan kalktı¹⁸.

13 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı Cilt II*, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1993, s.479; Kazım Karabekir, *Kazım Karabekir’in Kaleminden Doğunun Kurtuluşu*, Erzurum, Erzurum Ticaret Odası, 1990, s.251-252.

14 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.472.

15 Şahin, “*Türkiye-Maveraya-yı Kafkasya İlişkilerinden Bir Kesit: Trabzon Konferansı*”, s.523; Karabekir, *Kazım Karabekir’in Kaleminden Doğunun Kurtuluşu*, s.327; *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı Cilt II*, s.501; W.E.D. Allen ve Ölü Paul Muratoff, *Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1976, s.434-435; Mustafa Gül, “*Elviye-i Selâse’nin Osmanlı Devleti’ne İadesi ve Bazı Uygulamalar*” *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 15 (1995), s.370-371.

16 Erol Kürkçüoğlu, *Türkiye-Azerbaycan İlişkileri 1918-1920*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Doktora Tezi), Erzurum, 1994, s.119.

17 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.474; *Söz Konusu Toprakların Osmanlı Heyetinin Gündemine Alınması Hususunda* Bkz: Akdes Nimet Kurat, “*Üç Sancak: Kars, Batum, Ardaban*”, *Türk Yurdu*, Sayı: VII/3. (1970), s.26; *Osmanlı Heyeti Toprak Talebi Dışında Demiryollarına İlişkin Talepleri İçin* Bkz: Allen ve Muratoff, *Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, s.435-436.

18 Allen ve Muratoff, *Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, s.436; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.477; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, IX*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1949, s.530. İsmail Berkuk, “*Büyük Harpte Şimali Kafkasya’daki Faaliyetimiz ve 15. Ferka’nın Harekâtı ve Muharebeleri*”, *Askeri Mecmua*, Sayı: 35, (1934), s.4-5.

Mondros Mütarekesi'nde Batum

Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi'ne doğru giderken Kafkas cephesinde Türk kuvvetlerinin bir ayağı Elviye-i Selâse'de, diğer ayağı Kafkasya coğrafyasında bulunuyordu¹⁹. Mondros Mütarekesinin beşinci, on birinci, on beşinci ve yirminci maddeleri Türk ordusunun Kafkas cephesindeki üstünlüğüne son vermeyi amaçlıyordu²⁰. İngilizler Türk ordusunun Kafkasya'daki ilerleyişini Türkçülüğün ihyası olarak değerlendirdiklerinden Kuzey Kafkasya, Azerbaycan, İran ve hatta Elviye-i Selâse'nin tahliyesini zorunlu görüyorlardı²¹. İngiltere tahliye edilen arazileri Gürcistan ve Ermenistan'a vermekten yana bir politika izleyerek adı geçen devletleri yanına çekmeyi ve Sovyet Rusya'dan koparmaya çalışıyordu²².

Batum'un içinde bulunduğu Elviye-i Selâse'nin tahliyesi 11. Madde'nin hükmü dâhilindeydi. Müzakereler sırasında Rauf Bey, Elviye-i Selâse'nin Brest-Litovsk Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'ne bırakıldığını, bunun dışında kalan Kuzeybatı İran ve Güney Kafkasya arazisinin boşaltılacağını ifade etti. Elviye-i Selâse'nin tahliyesinin istenmesinin ise bölgede huzursuzluğa ve anarşiye yol açacağını iddia etti. Bu hal İtilaf devletlerinden ziyade Sovyet Rusya'nın işine yarayacaktı²³. Reşat Hikmet Bey ise Gürcülerin mevcut

-
- 19 9. Ordu birlikleri Üç Sancak/Kars, Ardahan, Batum başta olmak üzere Güney Kafkasya'nun önemli merkezlerini elinde tutarken Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslâm Ordusu 5.ve 15. Tümenlerden müteşekkil bir halde Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da bulunuyordu. Tevfik Bıyıklıoğlu, "Mondros Mütarekesinde Elviye-i Selâse ile İlgili Yeni Vesikalar" **Bellekten**, Sayı: XXI/84, (Ankara 1957), s.571.
- 20 Müzakereler için bkz: Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni**, I, İstanbul, Emre Yayınları, 1993, s.108-109. Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1948, s.34-41; Rauf Orbay, **Rauf Orbay'ın Hatıraları Yakın Tarihimiz I**, İstanbul, Vatan Gazetesi Yayınları, 1962, s.304-305. "Madde 5-Hudutların muhafazası ve asayışı dahilinin idamesi için lüzum görülecek kuvayı askeriyeden maadasının derhal terhisi (iş bu kuvayı askeriyenin miktar ve vaziyetleri İtilaf hükümeti tarafından Devleti Aliye ile müzakere edildikten sonra takarrür ettirilecektir. Madde 11-İran'ın şimali garbi kısmındaki kuvayı Osmanîye'nin derhal harpten evvelki hudut gerisine celbi hususunda evvelce ita edilen emir icra edilecektir. Maverayı Kafkas'ın evvelce kuvayı Osmanîye tarafından kısmen tahliyesi emredildiğinden kısmı mütebakisi müttelikler tarafından vaziyeti mahalliye tetkik edilerek talep olunursa tahliye edilecektir. Madde 15-Bilcümle hututu hadidiyeye itilâf murakabe zabitleri memur edilecektir. Bunlar meyânında eylevm Hükümeti Osmanîyenin tabtı murakabesinde bulunan Maverayı Kafkas hututu hadidiyesi aksamı dabilirdir, işbu Kafkas hututu serbest ve tam olarak itilâf memurlarının tabtı idaresine vaziedilecektir. Ahalinin ihtiyacının tatmini nazarı dikkate alınacaktır. İşbu maddede Batum'un işgali dabilirdir. Hükümeti Osmanîye Bakü'nün işgaline muteriz bulunmayacaktır. Madde 20-Beşinci madde mucibince terhis edilecek kuvayı Osmanîye'ye ait tehzizat, esliha, cephane ve vesaiti nakliyenin tarzı istimaline dair ita edilecek talimata riayet olunacaktır". **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 340524; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar Cilt I**, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1991, s.51
- 21 Kaya Tüncer Çağlayan, "Dünya Savaşı Sonucunda Enver Paşa'nın Kafkasya'daki Planları ve İngiltere", **AAMD**, Sayı: 41 1998, s.518.
- 22 Kaya Tüncer Çağlayan, "Büyük Ermenistan Projesi ve İngiltere", **AAMD**, Sayı: 44, 1999, s.522.
- 23 **Rauf Bey, İngilizlerin Kafkasya İle İlgili Ciddi Şartlar İleri Süreceklarını Bildiğinden Resmî**

durumdan yana olduğunu öne sürerek İngiliz Hükümeti'nin Kafkasya'nın tahliyesini isterken bu hususu göz önünde tutmasını talep etti. Amiral Calthorpe, Osmanlı heyetinin itirazlarına hak verir gibi görünerek Elviye-ı Selâse'nin müttetiklerle müzakere edildikten sonra tahliyesini uygun bularak maddeyi buna göre tashih etti. Buna göre Batum'un Kars ve Ardahan'la birlikte Osmanlı hakimiyetinde kalacaktı²⁴.

Taslağın 15. Maddesi İngilizlerin Batum konusunda farklı düşündüklerini ortaya çıkardı. Madde Kafkasya demiryollarının İtilaf devletlerinin kontrolüne girmesini isterken Batum ve Bakü'nün işgaline yönelik özel husus içeriyordu. Osmanlı ordusu Güney Kafkasya'yı tahliye ettikten sonra herhangi bir tasarruf hakkı bulunmayacağı bilindiği halde İngiliz hükümeti bu sayede Azerbaycan'ı ve Gürcistan'ı kontrol altına almak istiyordu. Batum'un işgali ise Türk ve Alman nüfuzunu ortadan kaldırarak Gürcistan'ı Osmanlı Devleti karşısında konumlandırmaya yönelikti. Zira İngiliz amirali Almanların Kafkasya'ya sızmasını önlemeye çalıştıklarını iddia ederken Batum'un Osmanlı hakimiyetinde bulunduğunu görmezden geliyordu²⁵. Batum'un işgalinin Osmanlı mülki idaresine tehdit oluşturmayacağı garanti edilse dahi bunun doğru olmadığı kısa süre sonra ortaya çıkacaktı²⁶.

Ahmet İzzet Paşa, Elviye-i Selâse'yi elde tutmak üzere Arpaçay'ın doğusunda kalan Ahıska, Ahılkelek ve Gümrü başta olmak üzere Azerbaycan ve Dağıstan'daki birliklerin geri çekilmesine karar vermişti. Bu karar mütarekeden önce alınmış ve 21 Ekim 1918'de birliklere ulaştırılmıştı. Mütareke müzakereleri başladığında İngiliz heyeti İran ve Kafkasya'nın boşaltılmasında ısrar edince Ahmet İzzet Paşa 29 Ekim'de Brest-Litovsk Antlaşması dışında kalan arazinin tahliyesi için altı hafta zaman biçerek cephe ve erzağın biran evvel naklini emretti²⁷.

Mütarekenin tatbikatı kapsamında Batum, Gümrü ile birlikte Gürcistan ve Azerbaycan coğrafyasından gelen birlikler için toplanma ve tahliye merkezi

*Müzakereler Başlamadan Önce, Amiral ile Yaptığı Görüşmede Güney Kafkasya'daki Duruma Değinerken Rusya'da Bolşevik İdaresi Hakim İken Türkiye'de Huzur ve Sukunun Korunmasının Önemli Olduğuna Temas Etti. Kafkaslarda Federasyon Şeklinde Kurulacak Müstakil Bir İdarenin İngilizlerce Takip Edilen Şark Siyaseti Bakımından Büyük Faydalar Sağlayacağını Belirtti. Bkz: Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni I**, İstanbul, Emre Yayınları, 1993, s.108-109.*

24 Orbay, **Rauf Orbay'ın Hatıraları Yakın Tarihimiz, I**, s.304-305; Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1948, s.41, 58.

25 Orbay, **Cehennem Değirmeni I**, s.111-112 Hızr: Osman Selim Kocahanoğlu, **Rauf Orbay'ın Hatıraları**, İstanbul, Temel Yayınları, 2005, s.305-306; Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, s.42-43.

26 Orbay, **Cehennem Değirmeni I**, s.132.

27 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı Cilt II**, s.630.

tayin edildi. Batum coğrafyası, limanı, menzil teşkilatı, erzak temini ve mevsim şartları itibarıyla Anadolu'ya geçişte diğer yerlere göre daha uygun şartlara sahipti. Karayollarının yetersizliği karşısında Batum ve Batum limanı uygun bir seçenek durumundaydı. Fakat gemi ve kömür tedarikinde yaşanan sorunlar limanda ve şehirde aşırı yığılmaya neden olurken İngilizlerin şehri işgalinden sonra askeri malzemenin de naklinde sıkıntılar yaşanacaktı.

Tahliye öncesi Batum ve çevresinde 10. Kafkas Tümeni 32. Piyade Alayıyla birlikte sevkiyatı bekliyordu. 3. Kafkas Tümeni karargâhıyla beraber Ahıska'da bulunmakla beraber Ahılkelek'ten başlayarak Ahıska-Batum hattını tutuyordu. Esas kuvvetini 117. Piyade Alayı'nın meydana getirdiği Rumeli müfrezesi Çürüksu civarında bulunuyordu. Birliklerin dışında bir de Batum Müstahkem Mevki Komutanlığı bulunuyordu. Ayrıca Batum'da Kars, Gümrü, Beyazıt ve Tebriz'de olduğu gibi bir seyyar telsiz-telgraf istasyonu hizmet veriyordu²⁸.

Azerbaycan'da görev yapan Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa, 5 Kasım 1918'de Harbiye Nezareti'nin tahliye emrini alınca 11 Kasım'da 15. Piyade Tümeni'ni süratle Batum'a hareket ettirdi²⁹. Fakat lokomotif ve vagon temininde ciddi sorunlar yaşanıyordu. Bu yetmezmiş gibi Gürcü hükümeti bir yandan tren seferlerini engellerken diğer yandan askeri malzeme ve erzağın bir kısmına el koyuyordu. Bütün bunlar tahliyenin belirlenen sürede tamamlanmasını imkânsız hale getireceği için sevkiyatı hızlandırmak maksadıyla Azerbaycan'dan vagonlar gönderildi³⁰.

Kuzey Kafkasya'da bulunan 5. Kafkas Tümeni 24 Kasım'a kadar Bakü'ye nakledildi. Miralay Mürsel Bey ile General Thomson arasında varılan anlaşma mucibince 15 ve 5. Tümenler Kasım sonunda Azerbaycan'ı terk ederek Batum'a ulaştı³¹.

Elviye-i Selâse'nin Tahliyesi

Müzakereler sırasında Elviye-i Selâse'nin işgali şarta bağlandığı için Osmanlı Hükümeti gerekli önlemleri almadığı takdirde İtilaf devletleri işgal hakkını kullanabilecekti. Bu hüküm bölgeyi oldukça hassas hale getirmekteydi. 9. Ordu birliklerinin Güney Kafkasya'yı tahliyesi devam

28 Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı Cilt II, s.626-627.

29 Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı Cilt II, s.638.

30 ATASE, İSH, K.1, G.107, B.107-3.

31 İsmail Berkuk, *Büyük Harpte Şimali Kafkasya'daki Faaliyetlerimiz ve 15. Fırkanın Harekâtı ve Muharebeleri*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1934, s.95-96.

ederken İngiliz hükümeti mütarekenin 11. Maddesi gereği Elviye-i Selase'nin tahliyesini içeren notayı 11 Kasım 1918'de Osmanlı Hükümeti'ne bildirdi³². İngiliz hükümeti Türk ordusunun 1914 sınırına çekilmesini isterken esasında müzakereler sırasında kabul ettiği hususu kendi eliyle yok sayarak herhangi bir incelemeye gerek görmeden ve hukuki gerekçe sunmadan tahliyeyi talep ediyordu.

İngilizlerin notası tepkiyle karşılandı. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Sadarete gönderdiği yazıda İngilizlerin Azerbaycan'ın tahliyesine Elviye-i Selâse'yi de dâhil ettiklerini, tahliyenin kış mevsiminde yapılmasının zorlukları olduğunu ve tahliye geriye bırakılmadığı takdirde büyük sıkıntıların doğacağını belirtti³³. 9. Ordu Komutanlığı'na ise tahliyenin geciktirilmesi için talepte bulduklarını, fakat talebin kabulünün şüpheli olduğunu belirterek tahliyeye her an başlayacak şekilde hazırlıkların tamamlanmasını emretti³⁴. Genelkurmay şüphelerinde kısa süre sonra haklı çıktı. İngiliz Komutanlığı, 24 Kasım 1918'de verdiği cevapta Elviye-i Selâse'nin tahliyesinin İtilaf kuvvetlerinin kararı ve mütarekenin özel hususu olduğunu beyan etti³⁵.

32 “İngiliz Başkomutanlığından abz eylediğim ber-vechi ati telgraf-ı buzur-ı samülerime arz etmekle kesb-ı şeref eylerim. Mütarekenâmenin 11. Maddesi'ne müteallik olmak üzere barbden evvelki Osmanlı-Rus hududunun gerisine tabaşşüd edilmiş olan bilcümle Osmanlı kıtaat ve anasır-ı sairenin kâmilten tabliyesini emir buyurmaklığımızı istirham için İngiliz Hükümeti'nden emir telakki eyledim. Mezkûr kıtaat veya anasırdan herhangi birinin Azerbaycan'da ikası hiçbir vehile tevciz edilemez. İşbu tahliye keyfiyetinin tamam olması için Halil Paşa, Nuri Paşa, Enver'in Ahmed ile beraber İslam Ordusunda herhangi bir hizmet için gönderilmiş Osmanlı zabitan ve efradının da çekilmesi icab eder. İngiliz Hükümeti, ancak hususât-ı infazın icrası tamamıyla tayin ettiği zaman mütarekenâmenin madde-ı mezkuresi abkâmının ifa edilmiş olduğuna... edeceklerini tekayyüd etmeğimizi emir ediyoruz. Bu husus hakkında emir ita edildiği ve kezalik tahliye hitama erdiği zaman işar-ı keyfiyet buyurmanızı istirham ederim”. ATASE, İSH, K.5, G.117, B.117-1.

33 “İngilizlerin gösterdikleri en büyük asabiyet başlıca Azerbaycan'ın tahliyesine itina etmek iken bu protestoyu Elviye-i Selâse'de teşmil eylediği görülüyor. Elviye-i Selâse'den gayri, meşgul toprağı bilakaydu şart ve Elviye-i Selâse'yi de bir şarta malik olarak tahliye edeceğüz. Birincisini yapı geldiğimizi 26 Teşrin-i Sani Sene 334 ve 9380/11221 numrolu tezkire ile Hariciye Nezaret-i Celilesine arz etmiş ve ikincisi içinde şart-ı mukavelenin infazını 30 Teşrin-i Sani Sene 334 ve 9877/11263 numrolu tezkire-i âcize ile makam-ı devletlerinden istirham eylemiş idim... İngilizler işbu protestolarıyla Elviye-i Selâse'de makasid edinmişler ise böyle bir kasıt insaniyete yarışmadığı kadar buna gösterilmiş iddia da askerce değıl ve çünkü Osmanlı ordusu vaktiyle yazın ilerlemiş ve bulunduğunu ve artırabildiğini de kış için yine bulduğu yerde biriktirmiştir. Şimdi ise kışın ricat edecek ve vech-i ricatı ise yiyeceksiz bir muntaka olacaktır. Binaenaleyh bu nuktatın İngilizlerle cereyan edecek seri muhaberede bulunulmasını irade buyurmalarını pek temenniler eylerim. İhtimal İngilizler yine taleb-i cebrilerinde ve pek şüphesiz mütarekenâmeyi çijnemek üzere musır kalabilirler ve bittabi o zaman orduya da tahliye için emir veririm. Ancak böyle bir tahliyenin pek feci ve daba elim neticeler doğuracağını İngilizlerinde pek samimane isaline delalet-i fehimanelerini niyaz eylerim”. ATASE, İSH, K.5, G.134, B.134-2.

34 ATASE, İSH, K.5, G.121, B.121-1.

35 ATASE, İSH, K.5, G.119, B.119-1.

Yakup Şevki Paşa 9 Aralık 1918'de aldığı emre binaen ertesi gün Elviye-i Selâse'nin tahliyesine başlandığını bildirdi³⁶. 10 Aralık'ta yürürlüğü konulan tahliyenin ayrıntıları hakkında ise şu bilgileri veriyordu:

“1-...*Hükümetimiz İtilaf Devletleri'ne elviye-i mülhakatın dahi tahliyesine başlanmış olduğunu beyan ve tebliğ edebilir. Çünkü Brest-Litovsk hududunun şarkında kalanların tahliyesini ikmal ettikten sonra kıtaatımız garba doğru hareketine devam etmektedirler. Yalnız 12. ve 3. Fırkalar hatt-ı hududu tarassud etmektedirler. 9. Fırka Kağızman ile Sarıkamış arasında, 36. Fırka Kars ile Sarıkamış arasında hal-ı harekettedirler.*

“2- *Azerbaycan'dan peyderpey Batum'a nakl olunan 15. ve 5. Fırkalar vapur geldikçe nakledilmektedir. 15. Fırka'nın sahil tarafından karadan sevkine çalışılmaktadır.*

“3- *36. Fırka'yı Sarıkamış'ta tevkif ve cem ederek lağvedeceğim. 9. Fırkanın nakline devam edeceğim. 12. Fırka cephede bulunduğu için bu fırka tahliyenin nihayetinde ve en sonra nakl ve sevk olunacaktır....*”³⁷.

Telgraftan anlaşıldığı üzere Elviye-i Selase topraklarında bulunan 6 tümen den ikisi Batum'da nakledilmeyi bekliyordu. 5. Tümen denizyoluyla, 15. Tümen ise gemi, kömür ve zaman sıkıntısı yüzünden karadan hareket ettirilecekti. Diğer tümenler ise bölgede kalacakları düşünülerek Ardahan ve Kars sancakları dahilinde toplanmıştı. Fakat şimdi demiryolu ve karayolu kullanılarak Erzurum vilayetine nakledileceklerdi.

36 ATASE, İSH, K.76, G.127, B.127-1,2.

37 Telgraftın devamında terhis erleri, silah, cephan ve erzak nakline dair şu hususlar yer alıyordu: “... 4- *Fakat kıtaatın nakl ve sevkinden evvel terhis emri verilmiş ve terhis edilmiş olup, misafirhanelerde ve konaklama ve muntikalarda yığılmış kalmış olan binlerce efrad ve zabitanın nakl ve sevkine çalışmak zaruridir. Bu sebeple kıtaatın nakliyatı büyük tehirata dışar olacaktır.*

“5- *Emr-i devletlerinde bir fırkanın Erzurum'a nakliyatına ve diğer kıtaatında anı müteakip edeceği irade buyuruluyor. Eşer tahliye işi tekmil kıtaatın silah omza ederek şarktan garba doğru hareketinden ibaret olması gibi tasvir ve arzu buyuruluyorsa bu tarz-ı hareket gayr-ı mümkündür. Terhis edilen asker ve zabitanın kıtaatdan evvel sevk zaruridir. Zaten kıtaatın ve terhis sebebiyle fazla kalmış esliha ve mühimmat ve eşya vesairenin önce şimendüferle sevk ve sonra kıtaatın tabriki muktezidir. Tabrik olunacak kıtaatın Kars'tan Erzurum'a kadar olan sahada işelerini temin için evvelce şimendüferle külli miktar mevad nakliyatı yapmak lazımdır. Soğanlı dağları karla kaplanmış ve 3 gündür çalışıldığı halde açmak ve şimendüferi işletmek henüz kabil olanamış bulunduğu ve evvel emirde bunun ve şosenin açılması zaruridir. Birinci kez bir metre, ikinci kez yine böyle yağarsa Soğanlı dağlarından nakliyat ve sevkıyat imkanı kalmaz.*

“6- *Elyevm mülhakatın tahliyesini bana emir buyuran hükümetin bu ordunun ne ile işe olacağını emir ve irade buyurmasını kemali suretle istirham ederim. Eşer hükümetim bu işi de bana terk ediyorsa benim yapabileceğim şey olan elde bulunan 10 milyon kilo bububatu nakletmek ve baade kıtaatı tabrik ve sevk etmektir. Eşer bu şekil hareketime müsaade edilmeyecek ve bana kâfi zaman verilmeyecek ise daha bugünden onbeş derece ve bir metre kar içinde bulunan bir muntkada binlerce mahlûkatı tahrik ederek yollarda öldürmek ve dondurmak ve hududun gerisine çekildikten sonra aklıktan ve her türlü sefaletten ordunun ihtilal etmesine ve mahv ve harab olmasına sebep olmak cinayetini icra edemeyeceğimi tekrar arz ederim.” ATASE, İSH, K.5, G.142, B.142-1,2,3.*

İngiliz hükümeti Kafkasya'nın ve bilahare Elviye-i Selase'nin tahliyesini Osmanlı Devleti'nin zayıflatılması üzerine bina ettirmişti. Bu sebeple birliklerin 1914 sınırına çekilmesi Elviye-i Selâse'de siyasi ve demografik yapının değişmesi anlamına geliyordu. Askerlerin çekilişini kısa süre sonra mülki idarenin ve nihayetinde Türk-İslam unsurların ayrılışı takip edecekti. Böylece bölgede Gürcülerin ve Ermenilerin ağırlığı artmış olacaktı.

Birliklerin Batum'a Sevki

Erkân-ı Harbiye, Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan'ın tahliyesi için Batum'u demiryolu, karayolu ve denizyolu bağlantıları sebebiyle toplanma ve nakil merkezi tayin etmişti. Dolayısıyla 5, 15, 36. Kafkas Tümenleri ile 15. Piyade Tümeninin İstanbul'a ve Anadolu'nun muhtelif yerlerine sevk edilmek üzere Batum'da toplanması planlanmıştı. Fakat daha sonra gerek nakil vasıtalarının yetersizliği, gerekse Anadolu'da iâşe ve asayiş gibi sorunlar birliklerin toplanma ve sevk aşamalarında nihai konuş merkezleri konusunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Öncelikle 36. Tümen'in de 9. Ordu emrinde kalması uygun görülürken 5. Kafkas Tümeni ile 15. Piyade Tümeninin İstanbul'a naklinden vazgeçildi³⁸. Bu kapsamda birliklerin yakın merkez olarak Trabzon'a nakilleri gündeme gelirken Yakup Şevki Paşa, Trabzon'daki iâşe sıkıntısına ek olarak Rumların Samsun'da çıkarmaya başladıkları olayları göz önüne alarak tümenlerin Samsun'a sevkini teklif etti. Nitekim Erkân-ı Harbiye teklifi dikkate alarak 15. Kafkas Tümeni İstanbul'a, 5. Kafkas Tümeni ve 15. Piyade Tümeni Samsun'a, Batum Müstahkem Mevki Kıtaatı ve 1. Sahra Obüs Alayı'nın Trabzon'a nakledilmesini uygun buldu³⁹.

Aralık 1918 tarihi itibarıyla Batum'da toplanan birliklerin mevcudu 21 bini aşılıyordu. Buna göre; 15. Kafkas Tümeni 9.000; 5. Kafkas Tümeni 8.000; 3. Tümen Topçu Alayı 800; Batum Müstahkem Mevki Karargâhı 300; Batum Menzil Müfettişliği 3.000 civarındaydı⁴⁰.

Batum işgalden yeni kurtulmuş ve mülki teşkilatlanmasını henüz tamamlayamadığı için ciddi şekilde iâşe ve barınma sorunu yaşıyordu. Buna nakil bekleyen askerler de eklenince iş daha karmaşık bir hal alıyordu. Yakup Şevki Paşa, durumun ciddiyetini göz önüne alarak iâşeden kaynaklı bir güvenlik sorununa meydan vermemek için acilen iâşe talep etti. Erkân-ı Harbiye 11 Aralık'ta Levazımat-ı Umumiye Riyaseti ve Menzil Müfettişliğine gönderdiği yazılarda Batum'a mevsim şartlarından ötürü

38 ATASE, İSH, K.32, G.32, B.32-5.

39 ATASE, İSH, K.32, G.32, B.32-6.

40 ATASE, İSH, K.7, G.26, B.26-1.

Kars ve Ardahan'dan iaşe nakledilemediğini, Elviye-i Selâse'nin tahliyesine öncelikle Batum'un tahliyesiyle başlanacağı için zahirenin en kısa sürede şehre ulaştırılmasını emretti⁴¹. Levazımat-ı Umumiye Riyaseti, 15 Aralık'ta verdiği cevapta, askerlerin iaşesi için birliklerin mevcudunun yanı sıra hayvanat miktarının bildirilmesini istedi⁴². Verilen cevapta Batum'a 10.000 kişi ve 3.000 hayvana yetecek kadar iaşenin ivedilikle gönderilmesi emredildi⁴³.

Batum'un iaşe talebi karşılanmaya çalışılırken 5. Kafkas Tümeni'nin Batum'dan deniz yoluyla Trabzon'a, oradan da kara yoluyla Sivas'a sevki gündeme geldi. Fakat Yakup Şevki Paşa, 11 Aralık'ta Trabzon'da iaşe sıkıntısı had safhaya ulaştığından 5. Kafkas Tümeni'nin Trabzon yerine doğrudan Samsun'a gönderilmesini teklif etti. Çünkü Samsun, Amasya ve Tokat sancaklarının 4 milyon kilodan fazla hububata sahip olması Paşa'nın fikrini desteklemekteydi. Birliklerin yerleşecekleri yerler süreç içinde tam olarak ortaya çıkarken 15. Piyade Tümeni'ne bağlı taburlar tahliyenin ilk gününden itibaren Samsun'a doğru yola çıkarıldı. Tümenin bir alayı ise Trabzon'da konuşlandırılacaktı⁴⁴.

İngilizler, birliklerin naklinde ağır davranıldığını gerekçe göstererek bu durumu şikâyet ederken Batum Mevki Komutanı Cemal Paşa verdiği cevapta; Karadeniz limanlarında nakil için istenilen nitelikte vapur bulunmaması hasebiyle İstanbul'dan vapur beklediklerini belirtti. Terhis erleri sayısının da artması tahliyeyi zorluyordu. Zira bunların sayısı 11.000 civarındaydı⁴⁵. İngilizler Türk tarafının öne sürdüğü hususları dikkate almazken öbür yandan Karadeniz'deki hâkimiyetlerini kuvvetlendirmeye çalışıyorlardı. Zira İngiliz Deniz Subayı R. Chilatt imzasıyla Batum Müstahkem Mevki Komutanlığı'na 18 Aralık'ta gönderilen yazıda Trabzon'daki torpilleri temizlemek amacıyla 3 İngiliz gemisinin geleceği bildirildi. Mevki Komutanı Mirliya Cemal Paşa aynı gün verdiği cevapta Trabzon'daki askeri ve mülki erkânın gelecek olan gemilere her türlü kolaylığı sağlayacağını ifade ediyordu. Esasında bunun Batum'un işgaline yönelik öncü hazırlık olduğu kısa süre sonra ortaya çıkacaktı⁴⁶.

41 ATASE, İSH, K.32, G.32, B.32-4,8, 9.

42 ATASE, İSH, K.32, G.32, B.32-3.

43 ATASE, İSH, K.32, G.32, B.32-2.

44 ATASE, İSH, K.32, G.32, B.32-5.

45 ATASE, İSH, K.267, G.11, B.11-1.

46 ATASE, İSH, K.267, G.14, B.14-12.

Batum'un İşgali

Batum'un işgali Mondros Mütarekesi'nin 15. Maddesi'nde yer almakla birlikte gerek görüşmelerde gerekse mütareke metninde herhangi bir tarih belirlenmemiştir. İşgal tarihinin ucu açık tutulmasının sebebi İngilizlerin hazırlıklarını daha rahat yapmaları ve siyasi ve askeri gelişmelerden azami derecede yararlanarak kendilerine göre en uygun zamanda işgali gerçekleştirmektir.

Osmanlı hükümeti, Kafkasya'nın tahliyesi kapsamında Batum'u merkez tayin edince tahliye edilen birlikler, terhis edilen askerler ve silah-cephane Batum limanına yığıldı. Diğer yandan mevsim şartları, gemi, kömür tedarikinde yaşanan sorunlar ile İngilizlerin kontrolleri artırmaları Anadolu'ya geçişleri zora sokmaktaydı. İngilizlerin Batum'un işgali için harekete geçmeleri durumunda tahliyeyi ve silah-cephane sevkinin içinden çıkılmaz bir hale getirecekti. İngilizlerin erken vakitte harekete geçecekleri bilinseydi Harbiye Nezareti Batum'u toplanma merkezi yapmaz ve devlet için paha biçilmez değer olan silah-cephane ve askeri malzemeyi İngilizlere bırakmazdı.

İngiliz Hükümeti'nin 11 Kasım 1918'de Elviye-i Selâse'nin tahliyesini talep etmesi işgalin ayak sesi olarak kabul edilebilir. İngilizler işgal hazırlığı kapsamında 7 Aralık'ta Liverpool, 18 Aralık'ta ise Thescus adında iki savaş gemisini Batum limanına gönderdi. 19 Aralık'ta General Walker'ın emriyle General G. Forastier, Kaptan Harzost'u Liman İşleri Müdürü (Liman Umur Müdürü) ve Komodor Dorük'i Liman Başkanı (Liman Reisi) tayin etti. Osmanlı makamlarına herhangi bilgi vermeden tek yanlı yapılan atamaların sonucunda limana giriş-çıkış yapan bütün sivil ve askeri gemiler İngilizler tarafından kontrol edilmeye başlandı. İngiliz yetkilileri kendilerinden vesika almadan gemilerin limana giriş-çıkış yapamayacaklarını bildirdiler. Yakup Şevki Paşa 21 Aralık'ta Harbiye Nezareti'ne gelişmeleri aktarırken bu durumu Batum'un işgalinin ilk adımı olarak değerlendiriyordu⁴⁷.

Limanın kontrolüyle başlayan işgal hazırlığı 24 Aralık'ta resmîyet kazandı. 7.000 kişilik İngiliz tugayı karaya çıkararak şehri işgal etti. İngiliz İşgal Komutanı General Walker 24/25 Aralık gecesini Batum Müstahkem Mevki Komutanı Cemal Paşa'ya gönderdiği notada; Batum'u işgal ettiklerini, hükümet binalarına İngiliz bayrağı çekeceklerinden bu gecedan itibaren Osmanlı bayraklarının indirilmesini istedi⁴⁸. Yakup Şevki Paşa, 25 Aralık'ta Harbiye Nezareti'ne şehirdeki gelişmeleri aktararak işgali protesto etti.

47 ATASE, İŞH, K.7, G.67, B.67-1.

48 ATASE, İŞH, K.3, G.112, B.112-12.

Telgrafta Osmanlı mülki yönetiminin ve birliklerinin bulunduğu bir ortamda İngilizlerin Batum'a çıkması ve Osmanlı yönetiminin alametifarıkası olan bayrağın indirilmesi karşısında nasıl hareket edeceklerini sordu. Aynı telgrafta İngiliz birliğinin mevcudu hakkında bilgi veren Yakup Şevki Paşa, İngiliz komutanının askerleri için kendisinden bina istediğini, mümkün olanların verildiğini, fakat bunu yeterli görmeyerek Osmanlı birliklerine ait binaları istediğini belirtti⁴⁹.

Batum'da yaşananlar İngilizlerin Osmanlı tarafını dikkate almadan, Osmanlı hükümetini ve ordusunu zor duruma düşürecek şekilde mütarekeyi kendi çıkarlarına göre tatbik ettiklerini gösteriyordu. İngilizler mütarekeyi tatbik etmek adı altında işini zorlaştırmaktaydı.

General Walker, 26 Aralık'ta Cemal Paşa'ya ikinci notayı göndererek mülki yönetimin 48 saat içinde kendilerine teslimini istedi. Notada yeni idare hakkında bilgi de veriliyordu. Buna göre; General Walker'ın atayacağı bir askeri valinin idaresinde Batum-Rus Cemiyeti Reisi Maslof'un başkanlığında Batum'daki etnik kesimleri temsil eden üyelerden bir meclis teşkil edilerek şehir yönetilecekti. Yeni yönetimin tesisi için Osmanlı memurları bir hafta boyunca yeni tayin edilen memurlara yardımcı olacaktı. General Walker bu uygulamanın Batum'la sınırlı kalmayacağı, kısa süre içerisinde Kars ve Ardahan'da da tatbik edileceğini beyan ediyordu⁵⁰.

İngilizlerin, Osmanlı yönetimine son vermek istemeleri Hariciye Nezareti'nin görüşüyle taban tabana zıttı. Çünkü Hariciye Nezareti, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 26 Aralık tarihli tezkirede Batum'daki mülki idarenin tahliye sonrasında varlığını ve faaliyetlerini sürdüreceğini belirtmişti. İngilizler, Batum'un işgalini takiben mülki idareye son vermek istemelerinin arkasında işgal kuvvetlerini kullanarak Elviye-i Selâse'nin tahliyesini hızlandırmak ve sınır gerisine taşınmaya çalışılan silah, cephane, teçhizat ve iaşenin nakline engel olma. Ayrıca İttihatçı liderlerin bölgedeki faaliyetlerinin önünü kesebileceklerini düşünüyorlardı⁵¹.

Mütarekede yeri olmayan bu düzenlemeyle İngilizler, Osmanlı yönetimine son vermeye ve işgali kalıcı hale getirmeye çalışıyorlardı. Bir sonraki adımda Gürcü ve Ermenileri söz sahibi yaparak şartlar uygun hale geldiğinde yönetimi onlara devredebileceklerdi. İngilizlerin Bakü-Batum ekseninde Güney Kafkasya'nın askeri ve ekonomik kontrolünü fiilen ele

49 ATASE, İSH, K.5, G.164, B.164-6.

50 ATASE, İSH, K.5, G.171, B.171-3.

51 Kaya Tuncer Çağlayan, *British Policy Towards Transcaucasia*, İstanbul, Isis Yayınevi, 2004, s.216.

geçirmiş oluyorlardı. Böylece Almanya'nın savaş sırasında kurmaya çalıştığı fakat başarılı olamadığı sömürü düzeni kurabileceklerini düşünüyorlardı.

İngilizlerin taleplerinin bina ve mülki idareyle sınırlı kalmayacağı kısa süre sonra anlaşıldı. General Walker, 26 Aralık'ta Batum Mevki Komutanı Cemal Paşa'ya mütarekenin gereği olarak telsiz-telgraf merkezini işgal edeceklerini, buna mukabil Türk tarafının merkezden faydalanabileceğini beyan etti. Fakat merkez el değiştirince Batum ile Tiflis arasındaki sivil ve askeri haberleşmeyi kestirdi. Benzer durum Bakü'den getirilen otomobillerle el konulmasıyla yaşandı. Ruslardan satın alınan 100 otomobil Anadolu'ya sevk edilmek üzere Batum'a getirilmişken İngiliz komutanı satın alınmadığını iddia ederek iade edilmesini, aksi takdirde Türk kuvvetlerinin Anadolu'ya sevklerini engelleyeceğini tehdidinde bulundu⁵². Başka bir notada askeri ve iaşe malzemelerin tutulduğu ambarların teslimi talep edildi. Yakup Şevki Paşa İngiliz tugayının kullanması için birkaç ambarı teslim etmişti. Fakat İngilizler bununla yetinmeyerek Türk tarafının rızası ve ihtiyaçlarını göz ardı ederek Osmanlı kuvvetlerine ait depoları çeşitli bahanelerle açtırarak malzemeleri yağmalamaya başladı⁵³.

Anlaşıldığı üzere İngilizler mütarekenin arkasına saklanarak isteklerini tehditkâr tavırla dile getiriyor ve çoğu zaman Türk tarafının açıklamasını beklemeden harekete geçiyorlardı. Bu hareket tarzı her vasıta ve imkânı kullanarak Osmanlı devletini zayıflatmaya ve orduyu etkisiz hale getirmeye çalıştıklarını gösteriyordu.

General Walker, 27 Aralık'ta Cemal Paşa'yı ziyaret ederek şimdiye kadar bütün askerlerin Batum'u terk etmesi gerektiğini, gecikmeye daha fazla tahammülleri kalmadığını beyanla birliklerin karadan yürütülerek sınır gerisine çekilmesini ve bunu yaparken askeri malzeme ve erzağın da Batum'da bırakılmasını istedi⁵⁴.

Yakup Şevki Paşa İngilizlerin bir hafta içerisinde Batum'da kontrolü ele almalarına karşı hareket tarzını belirlemek için 1 Ocak 1919'da Harbiye Nezareti'ne müracaatta bulundu. Telgrafında İngilizlerin el koydukları silah, mühimmat, eşya vs. malzemeyi onlara bırakıp bırakmayacaklarını sorarak keyfi uygulamalara son verebilmek için hükümet nezdinde tarafların bir

52 ATASE, İSH, K.3, G.112, B.112-8.

53 *Durum o kadar rahatsızlık verici boyuta ulaşmıştır ki Şevki Paşa 27 Aralık 1918 tarihli yazıda; bu hususta Hariciye Nezareti'nden girişimde bulunmasını, aksi takdirde taraflar arasında silahlı çatışmanın çıkmasını kuvvetle muhtemel olduğunu belirtmekteydi.* ATASE, İSH, K.3, G.112, B.112-9.

54 ATASE, İSH, K.3, G.112, B.112-1.

araya gelmelerini, tahliyenin nasıl yapılacağı üzerinde anlaşmaya varmalarını ve kararların ivedilikle bildirilmesini istedi⁵⁵.

Harbiye Nezareti, İngiliz taleplerinin karşısında durarak Hariciye Nezareti nezinde girişimde bulundu. Trabzon ile Batum arasında yeterli menzil teşkilatı bulunmadığından yaklaşık 15.000 civarındaki askerin karadan yürütülmesine imkan bulunmadığını, sırf tahliye yapılsın diye bu yola başvurulursa binlerce askerin soğuktan ve açlıktan öleceği uyarısında bulundu. Önceden planlandığı gibi sınırlı sayıda askerin karadan yürütüleceğini, geriye kalanların ise peyderpey vapurla Anadolu'ya sevk edileceğini bildirdi. Harbiye Nezareti bu hususlarda İngilizlerin bilgilendirilmesini ve depoların el tutulmasını isteyerek, aksi takdirde ordunun işe sorunu yaşayan Anadolu'da perişan olacağı uyarısında bulundu⁵⁶. Harbiye Nezareti bununla yetinmeyerek İngilizlerin haksız ve yersiz taleplerini Mütareke Komisyonun gündemine getirdi. Görüşmede İngiliz temsilcisi General Dides, Batum'daki İngiliz komutanıyla görüşerek Türk tarafına kolaylık sağlama sözü verdi⁵⁷. Sözün Fakat bu sözün de diğerleri gibi anlamsız olduğu devam eden uygulamalarla belli olacaktı.

Batum'un tahliyesi kaçınılmaz hale geldikçe vapur tedariki de önemli bir soruna dönüşüyordu. İngilizlerin baskıları yetmezmiş gibi Batum'a yeterli sayıda vapur gönderilmemesi, gelenlerin ise emirlere itaat etmemesi tahliyeyi zorlaştırıyordu. Yakup Şevki Paşa 28 Aralık tarihli telgrafında İngilizlerin Batum'un tahliyesi için Müstahkem Mevki Komutanına devamlı surette baskı yaptıklarını, eşya ve teçhizatı Batum'da bırakmayı teklif ettiklerini belirttikten sonra konuyu vapur meselesine getirerek "... *Bu vaziyete nazaran Batum'da bulunan Ümid Vapurunun mevcudundan istifade Batum ile Trabzon arasında sık sık seferler yapılarak eşya vesairemizi süratle Trabzon'a sevkini Batum Müstahkem Mevki Kumandanına emir buyurmuşsam da vapur kaptanı izinsiz olarak İstanbul'a yola çıkmıştır*" sözleriyle tahliyenin zora girdiğini bunu çare olmak üzere Batum'a gelecek vapurların sayısının artırılmasını ve kaptanların Menzil Müfettişliğinin emrine göre hareket etmesini talep etti⁵⁸. Harbiye Nezareti, Yakup Şevki Paşa'nın ısrarları karşısında 19 Ocak 1919'da Şam, Giresun ve Gülcemal vapurlarını Batum'un tahliyesine tahsis etti⁵⁹.

55 ATASE, İSH, K.7, G.31, B.31-4.

56 ATASE, İSH, K.5, G.171, B.171-2.

57 ATASE, İSH, K.7, G.31, B.31-1.

58 "... İşe kuthü, asker fazlalığı ve İngiliz tazyiki karşısında Batum'a gelecek vapurların buraca vazife tertibi lazım gelmekte ve kaptanların Menzil Müfettişliği'nin emirlerine merbut halde olmaları muktezidir" ATASE, İSH, K.3, G.112, B.112-2,3.

59 ATASE, İSH, K.10, G.13, B.13-1,2.

Tahliye için kasım ayından beri talep edilen gemilerin ocak ayında tahsis edilmesi nezaretler arasında iletişimsizlik, kömür sıkıntısı ve boğazlardaki İngiliz kontrolü ve müdahalelerinden kaynaklanıyordu⁶⁰. Dolayısıyla asker nakli bir yana silah, cephane ve erzakın naklinde değerli zamanlar kaybedildi ve sevkiyatlar istenilen seviyede yapılamadı. Üstelik İngiliz İşgal Komutanlığı, üstlerinin vaatlerine rağmen vapurların mühimmat ve erzak taşımasına izin vermek niyetinde değildi. Böyle yaparak Türk birliklerini daha yorucu ve zahmetli olan kara yolunu kullanmaya zorluyordu. Kara yoluna mecbur kalan birlikler daha az mühimmat ve erzak taşıyabilecekti. İngiliz komutanı Cemal Paşa'yı ziyaretinde bu düşüncesini açıkça dile getirdi. Batum'daki Türk askerinin sayısı hakkında bilgi aldıktan sonra -Azerbaycan'dan gelenlerle birlikte toplam sayısının 24.000'e çıktığı belirtiliyordu- tahliyenin kara yoluyla yapılmasını istedi. Askeri ve iaşe malzemelerinin ise Batum'da bırakılması talebini yineledi⁶¹.

Batum'daki Askeri Malzemelerin Teslimi

İngilizlerin Batum'u işgali ve ardından başlayan müdahaleleri Batum'daki birliklerin sevkini ve Batum'un tahliyesini içinden çıkılmaz bir hale sokuyordu. İngiliz İşgal Komutanlığı, mütareke hükümlerine uygun olduğu iddiasıyla Osmanlı kuvvetlerine ait depolara el koyarak askeri ve iaşe malzemelerinin sevkini engellemeye çalışıyordu.

Yakup Şevki Paşa, Batum'daki emri vakilerden duyduğu rahatsızlığı her vesileyle dile getirdi ve yaşananları protesto etti. Harbiye Nezareti gerek İngiliz Genel Karargâhı, gerekse Mütareke Komisyonu nezdinde girişimde bulunarak müdahaleleri durdurmaya çalışsa da Mütareke Komisyonu üyesi General Deedes'in verdiği sözlerin aldatmaca olduğu Batum'da herhangi bir şeyin değişmemesinden anlaşıyordu.

İngilizlerin silahların teslimine dair talepleri ilk defa 31 Aralık'ta gündeme geldi. İngiliz komutanı, Batum Müstahkem Mevki Komutanı Cemal Paşa'ya gönderdiği notada "*Mütareke şeraiti mucibince terhis olunacak Osmanlı ordusunun fazla silah ve mühimmatı verilecek talimata göre muamele edilecektir. Binaenaleyh ben fazla esliha ve mühimmatı alacağım. Bundan başka Osmanlı ordusu yalnız asayiş için lüzumlu olduğu kadar kalacak. Batum'daki tekmil Osmanlı kıtaatının ellerindeki esliha ve mühimmatı da alacağım. Osmanlı askeri silahsız olarak Batum'dan çıkacaktır*" demekteydi. Yakup Şevki Paşa talebi mantıksız ve mütarekeye aykırı bularak Harbiye Nezareti'nden İngilizlere

60 ATASE, İSH, K.30, G.119, B.119-1.

61 ATASE, İSH, K.7, G.5, B.5-5.

nelerin bırakılıp, bırakılmayacağı hakkında İstanbul'da acilen karar alınmasını ve kendilerine tebliğini istedi⁶².

İngiliz Komutanı 5 Ocak'a kadar Batum'un tahliyesini isterken kara yoluyla gidecek askerlerin tüfek ve makineli tüfekleri yanlarında götürebileceklerini, fakat denizden silah nakline izin vermeyeceklerini, topların ise kesinlikle Batum'da kalması gerektiğini bildirdi. Bunu karşılık Yakup Şevki Paşa, Cemal Paşa vasıtasıyla dört maddelik teklifte bulundu. Buna göre; kendileri yollardaki birliklerin sevkine çalışırken İngilizlerden de vapurlarıyla Türk askerinin sevkine yardımcı olmasını istedi. Bütün silahlar denizden Trabzon'a nakledilirken buna karşılık 5. Kafkas Tümeni ve geriden gelecek birlikler karadan Trabzon'a sevk edilecekti. İaşe ve barınma sorunlarından ötürü her gün bir tabur asker yola çıkarılacaktı. Son olarak bu hususların dışında kalan konularda ortak bir program yapılmasını önerdi. İngiliz komutanlığı teklif karşısında tahliyenin hızlandırılmasına ve 5. Kafkas Tümeni'nin karadan nakline sıcak bakarken, bütün silahların Trabzon'a sevkine itiraz etti⁶³.

Silah ve cephane vs. askeri malzemeyi kaybettiğinde 9. Ordu mevcut durumuyla ne doğu vilayetlerinde asayişini teminde ve sınır boylarında yaşanacak bir saldırıyı önlemekte zorluk çekecekti. Harbiye Nezareti bu hususları göz önüne alarak İngiliz Genel Karargâhı nezdinde girişimde bulundu. Taraflar arasında 6 Ocak 1919'da varılan mutabakata göre Batum'daki birliklerin silah, makineli tüfek ve toplarını sevk etmelerine, yalnız terhis edilen askerlere ait silahların Batum'da depolanmasına karar verildi. Ayrıca tüfeklere ait sürgü kollarının sökülerek İstanbul'a gönderilmesi hususunda anlaşmaya varıldı⁶⁴.

9. Ordu Komutanlığı anlaşmaya uygun hazırlıklarını sürdürürken İngilizlerin cephesinde yaşanan bir gelişme nakliyatın seyrini değiştirdi. Batum İşgal Komutanı General Molke, İngiliz Genel Karargâhından aldığı emir uyarınca 12 Ocak 1919'da Mevki Komutanı Cemal Paşa'ya topların Batum'dan çıkarılmasına izin vermeyeceğini bildirdi. Yakup Şevki Paşa bu gelişmeye binaen Harbiye Nezareti'nden İngiliz generalinin 6 Ocak tarihli anlaşmadan haberdar edilmesini istedi⁶⁵. Harbiye Nezareti, 13 Ocak'ta General Wilson'a gönderdiği yazıda; Batum'daki İngiliz komutanının 6

62 ATASE, İSH, K.5, G.175, B.175-1.

63 "1- Biz yollardaki kıtaatın sevkine çalışacağız. Siz de vapurlarımızla askerimizin sevkine yardımcı olunuz. 2- Bütün silahları denizden Trabzon'a nakledeceğiz. Buna karşılık gerek 5. Kafkas Tümeni'ni ve gerekse geriden gelecek birlikleri karadan Trabzon'a sevk edelim. 3- İaşe ve ikamet sıkıntısı sebebiyle her gün bir tabur sevk edelim. 4- Diğer hususlar için de ortak bir program yapalım" ATASE, İSH, K.7, G.9, B.9-2,3.

64 ATASE, İSH, K.7, G.29, B.29-2.

65 ATASE, İSH, K.7, G.31, B.31-3.

Ocak tarihli mutabakata uygun hareket etmesinin sağlanmasını talep etti⁶⁶. General Milne'nin imzasıyla verilen cevapta; "*Osmanlı Ordusu fırkalarında top olarak ne derecede esliha bırakılacağı hakkında bir karar verilinceye kadar Batum'daki Türk toplarının hareket ettirilmemesi zımında Batum'da 27. Fırka komutanına telgrafta emir verdiğimi size tebliğ ile şerefyabım...*"⁶⁷ denilerek topların Batum'dan çıkarılmayacağı beyan edildi. Harbiye Nezareti bu cevap karşısında 13 Ocak'ta Batum Müstahkem Mevki Komutanlığı'na gönderdiği emirde gemilerle sadece askerlerin ve hafif silahların sevk edilmesi gerektiğini bildirdi⁶⁸.

Tümenlerdeki topların cins ve miktarı Batum'un tahliyesinden sonra karara bağlanıp uygulanabilir ve miktarlar belirlenince buldukları yerlerde devre dışı bırakılabilirdi. Fakat İngilizler bir kere sevk edilen tümenleri topsuz bırakmaya karar vermişlerdi ve bunu mütarekenin ilgili maddesine dayandırarak yapmak istiyorlardı. İngilizleri bu kararı almaya iten neden Osmanlı makamlarının ileride kendilerine zorluk çıkaracağı endişesinin yanı sıra Yakup Şevki Paşa'ya duyulan ve yavaş yavaş kendini göstermeye başlayan öfkeydi. Zira General Milne, "*9. Ordu Komutanı asker naklinden ziyade erzak ve silah nakline ağırlık vermektedir*" demek suretiyle Paşa'ya hedef alan tepkisini açıkça dile getirmekteydi⁶⁹.

Harbiye Nezareti istemeden de olsa topların Batum'da kalmasına razı olurken küçük bir müfrezenin depolara nezaret etmesini İngilizlere kabul ettirdi⁷⁰. Askeri silah ve malzeme kısmen koruma altına alınırken müfreze 2 subay ve 20 erden oluşacaktı⁷¹.

Nitekim varılan zoraki mutabakat sonucu İngilizlere teslim edilen malzemeler şunlardı: Top 48; Piyade tüfeği 4.965; Piyade tüfeği mermisi 13.000 sandık; top mermisi 13.000; cephanе arabası 27; şarapnel 537; nakliye arabası 30; otomobil 2; benzin 400 teneke; mavzer yağı 450 teneke; asitfenik 300⁷².

İngilizler korumakla yükümlü oldukları malzemeyi birkaç ay içinde çeşitli bahanelerle tahrip etmeye başladı. Yakup Şevki Paşa bu yönde kendisine

66 ATASE, İSH, K.7, G.32, B.32-9.

67 ATASE, İSH, K.7, G.32, B.32-1.

68 ATASE, İSH, K.10, G.13, B.13-2.

69 ATASE, İSH, K.7, G.32, B.32-1.

70 ATASE, İSH, K.7, G.35, B.35-1.

71 ATASE, İSH, K.32, G.31, B.31-4.

72 Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı Cilt II, s.635; ATASE, İSH, K.403, G.103, B.103-2.

ulaşan bilgileri 7 Nisan 1919'da Harbiye Nezareti ile paylaşarak yakın zamanda doğacak tehlikeye dikkat çekti:

"1- Batum'da terk ve muhafız kıtamızın nezaretine tevdi etmiş olduğumuz esliha mühimmatımızdan döküm halinde bulunan 1,5 (birbuçuk milyon) milyon kadar piyade mermisini ve bir miktar top mermisiyle sandıklar dırurununda bulunan bomba ve makineli tüfenk edevati (nı) İngilizler denize atmaya başlamışlar ve esbabı soruldukta bunların kıymet ve ehemmiyeti olmayacağını ve bu halde bunların bir kaza vukuuna meydan vereceği cevabını vermişlerdir.

"2- İngilizlerin vaz'iyed ettikleri silah ve mühimmat ve malzememizi tedricen mahv ve ikta ederek ve erzaksız bizi tamamıyla vesaitsiz bırakacaklarına şu misal ile hüküm eylemek icab eder.

"3- Bundan sonra bir tek fişengi bile ne bizim imal etmeğimizi ne de başka taraftan mübayaa eylemekliğimiz mümkün olamayacağından mevcutları da hemen mahv ettirirsek biz harici ve dahili anasır-ı İslamiye'yi mahv ve izale eylemek isteyen düşmanlara karşı müdafaa-ı nefis bile mukteditir olamayacağımız muhakkak ve maruzdur"⁷³.

İngilizler silah ve mühimmatı korumadıkları gibi, bozulmuş veya patlama tehlikesi bulunduğu iddiasıyla büyük miktarda cephane ve silahı denize dökmüşlerdi. Bunları doğru kabul etmek ve iyi niyetle karşılamak doğru olmayacağı gibi İngilizlerin Osmanlı devletini ve ordusunu zayıflatarak içte ve dışta meydana gelebilecek olaylara müdahale edemeyecek bir hale getirmek istedikleri anlaşılıyordu.

Tahliyede Son Durum

Elviye-i Selâse'nin tahliyesine başlandığında, Batum'da 5. ve 10. Kafkas Tümenleri ile 15. Piyade Tümeni'ne bağlı birlikler vardı. İngilizlerin Batum'u işgaliyle zorlaşan sevkiyata bir de şehrin tahliyesi eklendi. İngilizler gemi tedarikinden, kömür teminine kadar pek çok engel ve müdahalelerde bulunarak Türk kuvvetlerinin Anadolu'ya intikallerini zorlaştırdı. Bu sebeple sevkiyat ve tahliye 1919 yılı Ocak ayı sonunda tamamlanabildi.

Batum'un işgalinden önce 10. Kafkas Tümeni'nin 30 ve 31. Alayları ile tümen karargâhı 3 Ocak'ta Gülcemal vapuruyla İstanbul'a sevk edilirken 32. Alay karayoluyla Trabzon'a yola çıkarıldı⁷⁴. Samsun'a gönderilmesi kararlaştırılan 15. Piyade Tümeni'nin 45. Alayı'na ait 1 ve 2. taburlar Aralık

73 ATASE, İSH, K.10, G.86, B.86-1.

74 Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı Cilt II, s.636.

başında Ümid Vapuruyla⁷⁵, tümenin diğer iki alayı da (38 ve 59. Alaylar) karayoluyla Aralık ortasında yola çıkarıldı. Tümen ocak ayı sonunda Samsun, Çarşamba, Bafra ve Havza mıntıkasında dağınık halde bulunuyordu⁷⁶.

5. Kafkas Tümeninin bazı birlikleri hâlâ Azerbaycan'da olsa da Batum'da bulunan aksamı 18 Ocak 1919'dan itibaren kara yürüyüşüyle sınır gerisine çekilmeye başlandı⁷⁷. Batum Müstahkem Mevki Komutanı Cemal Paşa 23 Ocak'ta Trabzon'a hareket etti. Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın diğer kısımlarının nakli Menzil Müfettişliği'nin sorumluluğuna bırakıldı⁷⁸. Böylelikle Ocak ayı sonunda Osmanlı birlikleri Batum'u tahliye etmiş oldular.

SONUÇ

Batum, Rusya'nın Gürcistan'ı işgalinin ardından ele geçirmek istediği hedef bölgelerinden biri haline geldi. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Anapa'dan Batum'a kadar Karadeniz'in doğu kıyıları ile Ahıska ve Ahılkelek Ruslara bırakılınca Batum Rus tehdidine açık hale geldi. Nitekim 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Batum, Kars ve Ardahan ile beraber işgal edildiğinde Anadolu'nun siyasi ve coğrafi bütünlüğü parçalandı.

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti Batum'u ve diğer sancakları geri almak için büyük bir harekât düzenlese de başarılı olamadı. Buna mukabil Rusya üç yıl içinde Erzincan'a kadar ilerledi. 1917 Sovyet devrimi Türk-Rus mücadelesini kökünden değiştirdi. Sovyet hükümeti savaştan çekilme kararı alırken boşluğu Osmanlı ordusu doldurdu. Brest-Litovsk Antlaşması'nın da kendisine sağladığı avantajları kullanarak Batum'u ve diğer sancakları geri aldı. Osmanlı hükümeti askeri başarıyı siyasi istikrara dönüştürmek üzere Tiflis merkezli Maveray-ı Kafkas Hükümeti ile Trabzon ve Batum konferanslarına katıldı. Gürcistan ve Ermenistan ile imzaladığı antlaşmalarla Batum, Kars ve Ardahan sancaklarının kendi topağı olduğunu kabul ettirdi.

Mondros Mütarekesi'nin Kafkasya'yı hedef alan maddeleri Osmanlı ordularını geri çekilmeye zorladı. Batum tahliye merkezi tayin edilince Azerbaycan ve Gürcistan'dan çekilen kuvvetler şehirde ciddi bir yığınak oluşturdu. İngilizler 11 Kasım'da Elviye-i Selase'nin boşaltılmasını istediler.

75 TİH, I, s.238.

76 ATASE, İSH, K.40, G.28, B.28-1.

77 *Tümenin Azerbaycan'daki birlikleri ise 30 Ocak'ta ülkeden ayrılabildi.* ATASE, İSH, K.7, G.5, B.5-6.

78 TİH, I, s.239.

Bundan kısa süre sonra Batum'u işgal ederek tahliye ve terhis sürecini çıkmaza soktular.

İngilizler tahliyeyi zora sokan tedbirler alarak Osmanlı kuvvetlerinin erzakın yanı sıra ağır silah ve cephaneyi Batum'da bırakmalarına neden oldu. Osmanlı anbarları İngilizlere teslim edilse de malzemeler kısa süre sonra Gürcülere ve Ermenilere teslim edildi. İngilizlerin engellemeleri sonucu tahliye ve sevkiyat 1919 yılının Ocak ayında tamamlanabildi. Batum'daki birlikler dağınık bir halde Samsun, Çarşamba, Bafra, Canik ve Havza mıntıklarına yerleştirildi.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-1 Ali Evrak Odası (BOA, BEO).

Telif Eserler

ALLEN, W.E.D. ve MURATOFF, P. (1976). **Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Gnkur. Basımevi, Ankara.

Bellekten, (1957). XXI/84, Ankara.

BERKUK, İ. (1934). **Büyük Harpte Şimali Kafkasya'daki Faaliyetlerimiz ve 15. Fırkanın Harekâtı ve Muharebeleri**, Askeri Matbaa, İstanbul.

ÇAĞLAYAN, K. T. (1998). "*Dünya Savaşı Sonucunda Enver Paşa'nın Kafkasya'daki Planları ve İngiltere*", **AAMD**, Sayı/41.

ÇAĞLAYAN, K. T. (1999). "*Büyük Ermenistan Projesi ve İngiltere*", **AAMD**, Sayı/44

ÇAĞLAYAN, K. T. (2004). **British Policy Towards Transcaucasia**, Isis Yayınevi, İstanbul.

Dokümanı i Metarialı po Vneşney Politik Zakavkazya i Gruzii, Tiflis, (1919).

Genelkurmay Başkanlığı, (1993). **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı Cilt II**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara.

GÜL, M. (1995). "*Elviye-i Selâse'nin Osmanlı Devleti'ne İadesi ve Bazı Uygulamalar*" **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı/15.

KARABEKİR, K. (1990). **Kazım Karabekir'in Kaleminden Doğunun Kuruluşu**, Erzurum Ticaret Odası, Erzurum.

KARAL, E. Z. (1949). **Osmanlı Tarihi, IX**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

KILIÇ, S. (1998). **Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, Dergah Yayınları, İstanbul.

KOCAHANOĞLU, O.S. (2005). **Rauf Orbay'ın Hatıraları** Temel Yayınları, İstanbul.

KURAT, A. N. (1990). **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

KURAT, A. N. (1970). "*Üç Sancak: Kars, Batum, Ardahan*", **Türk Yurdu**, Sayı: VII/3.

KÜRKÇÜOĞLU, E. (1994). **Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, 1918-1920 Türkiye Azerbaycan İlişkileri Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Doktora Tezi)**, Erzurum.

ORBAY, R. (1962). **Rauf Orbay'ın Hatıraları Yakın Tarihimiz I**, Vatan Gazetesi Yayınları, İstanbul.

- ORBAY, R. (1993). **Cehennem Değirmeni, I**, Emre Yayınları, İstanbul.
- ORHANKAZI, S. (2019). “*Rusya’nın Karadeniz Faaliyetleri ve Batum’da İskele İnşası Girişimi*”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı/24.
- ORHANKAZI, S. (2021). “*Osmanlı Devleti İdaresinde Gönnye (Gonio) Sancağı*”, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Serander Yayınları, Trabzon.
- ŞAHİN, E. (1998). “*Türkiye-Mavera-yı Kafkasya İlişkilerinden Bir Kesit: Trabzon Konferansı* ”, Trabzon Tarihi Sempozyumu, Trabzon.
- TANSEL, S. (1991). **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar Cilt I**, İstanbul.
- TÜRKGELDİ, A. (1948). **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Ankara.

İzmir Suikastı ve İttihatçılar Davası Yargılamaları Hakkında Amerikalı Diplomatların Görüşleri

Elçin Yılmaz¹

Özet

Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya 14 Haziran 1926 tarihinde tertip edilmesi planlanan suikastın Giritli Şevki'nin ihbarı sonrası ortaya çıkmasıyla, Gazi, İzmir'e olan seyahatini tehir etmiş bu esnada İzmir polisi tutuklamalara ve olayı derinlemesine soruşturmaya başlamıştır. Bu soruşturma sonucunda olayın siyasi bağlantıları ortaya çıkarılmış, İstanbul ve Ankara'da TPCF üyeleri ile birlikte Milli Mücadelenin kazanılmasında büyük rol oynamış paşalar da sorgulanmak üzere tutuklanmıştır. İstiklal Mahkemesi üyeleri yargılamaları başlatmak üzere İzmir'e hareket etmişlerdir. 27 Haziran'da başlayan İzmir Suikastı davası 13 Temmuz 1926 tarihinde sona ermiş, idama mahkum edilen 15 sanığın infazı 13 Temmuz'u 14 Temmuz'a bağlayan gece gerçekleştirilmiştir. İzmir suikastı davası tamamlandıktan sonra bazı sanıkların dava dosyası Ankara İstiklal Mahkemesine taşınmıştır. İttihatçılar davası olarak da bilinen davada suç nedeni artık suikastı planlamak veya suikaste iştirak değil rejimi devirmeye yönelik bir siyasal girişim olarak tanımlanmıştır. Çalışmamızda her iki dava ile ilgili olarak tarihsel sürecin nasıl ilerlediği genel bir çerçevede aktarılmış, Amerikalı diplomatların davanın seyri ve mahkemenin çalışma usulü hakkındaki görüşlerine ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Konuyla ilgili kaynaklarda öncelikli olarak Amerikan ulusal arşivlerindeki belgeler incelenmiş, diplomatların olayları ve süreci nasıl yorumladıkları belge analizi yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet arşivindeki ilgili belgeler, çalıştığımız konuyla ilgili ulusal gazete haberleri, tarihsel sürece tanıklık eden kişilerin anıları ve çalışmamız esnasında İngiliz Ulusal Arşivi'ndeki (The National Archives) Dışişleri Bakanlığı (Foreign Office – F.O.) belgelerinde yer alan konuyla ilgili önemli gördüğümüz bazı açıklamalar ele alınmıştır.

1 Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, elcin.yilmaz@ieu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6385-8504

GİRİŞ

1925- 1926 yılı Türkiye Cumhuriyeti devletinde önemli olayların yaşandığı bir yıl olmuştur. Memleketin doğusunda büyük bir isyan ortaya çıkmış, bunun üzerine Fethi Okyar hükümeti yerini İsmet Paşa hükümetine bırakmış ve Takrir-i Sükûn Kanunu çıkartılmıştır. Bu kanun çerçevesinde çalışmaya başlayan İstiklal Mahkemeleri gerçekleştirdiği soruşturma ve yargılamalar sonrası hükümlerini vermiş, ölüm cezaları memleketin havasını gerginleştirmiştir. Diğer taraftan tekkeler kapatılmış, medeni başlık olarak kabul edilen şapka kanunlaştırılmış ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının (TPCF) çalışmaları doğu isyanının bir nedeni görülerek mahkeme kararı ile kapatılmıştır. Diğer bir taraftan eski takvim değiştirilmiş, yerine miladi takvim kabul edilmiş, uluslararası saat uygulamasına geçilmiştir. Bir taraftan irtica diğer taraftan inkılap hareketleri sürerken 1926 yılı böyle bir hava içinde başlamıştır. 1926 yılının ilk ayları İsviçre Medeni Kanununun Türk Medeni Kanunu olarak, İtalya Ceza Kanununun Türk Ceza Kanunu olarak kabulü ve Batı prensiplerinden ilham alınarak girilen diğer değişikliklerle geçmiştir. (Aydemir, 1969: 268) Reform hareketlerinin halk üzerindeki etkisini ölçmek ve yeni girişilecek reformların uygulanabilme derecesini saptamak amacıyla 1926 Haziran'ında Gazi Mustafa Kemal Paşa bir yurt gezisine çıkmaya karar vermiş, 7 Mayıs 1926 tarihinde Ankara'dan sessiz sedasız ayrılmıştır. (Aybars, 1988:423) Afyon, Konya, Adana, Tarsus, Mersin, Silifke derken Haziran'ın ilk günlerinde Marmara kıyılarına varmış, 14 Haziran'da Bursa'ya hareket etmiştir. Daha sonra Gazi'nin Balıkesir'den İzmir'e hareket edeceği sırada İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşa'dan bir yıldırım telgrafı gelmiştir. Telgrafa göre İzmir'de kendisine bir suikast tertip edileceği anlaşılmış ve bunun üzerine ilk suçlular yakalanmıştır. Dolayısıyla kendisinden İzmir'e olan yolculuğunu tehir etmesi istenmiştir. (Arı, 1991: 248-250)

Bu ve bundan sonraki olaylar, olaya tanık olan veya daha sonradan süreci inceleyen araştırmacılar ve tarihçiler tarafından birçok kez tüm ayrıntılarıyla kaleme alınmıştır. Bu nedenle biz bu çalışmamızda İzmir suikastı olayını, soruşturma sürecini, yargulamaları genel bir çerçevede olayın izah edilmesi açısından aktaracağız. Çalışmamızın amacı dava safhalarını tekrar etmek değil, İzmir Suikastı ve bu olaya bağlı yargulamaları Amerikan diplomatlarının nasıl yansıttığını ve İstiklal Mahkemelerinin yargı ve hükümlerini nasıl açıkladıklarını ortaya koymaktır. Bu nedenle konuyla ilgili kaynaklarda öncelikli olarak Amerikan ulusal arşivlerindeki belgeler incelenmiş, diplomatların olayları ve süreci nasıl yorumladıkları belge analizi yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun yansısı Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet arşivindeki ilgili belgeler, çalıştığımız konuyla ilgili ulusal gazete haberleri, tarihsel sürece tanıklık eden kişilerin anıları ve çalışmamız esnasında İngiliz

Ulusal Arşivi'ndeki (The National Archives) Dışişleri Bakanlığı (Foreign Office – F.O.) belgelerinde yer alan konuyla ilgili önemli gördüğümüz bazı açıklamaları ele aldık.

İzmir Suikastı Ve Sonrasında Yaşanan Gelişmelerin Genel İzahı

Suikast girişimi 14 Haziran'da suikastçıları motorla Yunan adalarına kaçırmak için anlaşmış olan Giritli Şevki'nin durumu İzmir Valisi'ne haber vermesiyle ortaya çıkmıştır. Tertipçi Ziya Hurşit ilk tutuklanan kişi olmuştur. Bulunduğu otelde tutuklanan Ziya Hurşit'in yatağının altında silah ve bombalar ele geçirilmiştir. Aynı zamanda aynı otelde kalan Çopur İsmail, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf da yakalanmıştır. Ziya Hurşit yakalanınca suçunu itiraf etmiştir, fakat tertibin Sarı Efe Edip ve İzmir Mebusu Şükrü Bey gibi başka ortakları da bulunmaktadır. (Aydemir, 1969:270, Turgut, 2005:464-471) İlk yapılan sorgulardan sonra İzmir'deki suikast girişiminin aslında daha önce Ankara'da planlandığı tespit edilmiş ve bu nedenden dolayı İstanbul ve Ankara'da da tutuklamalar başlatılmıştır. Şükrü Bey ile Sarı Efe ve yakınları İstanbul'da yakalanarak İzmir'e getirilmiştir. 18 Haziran 1926 tarihli Cumhuriyet gazetesi İstiklal Mahkemelerinin İzmir'de göreve başladığını ve ilk olarak suikast tertipçilerinin tutuklandığını kamuoyuyla paylaşmıştır. (Cumhuriyet, 18 Haziran 1926: 1) Millî Mücadele muharrirlerinden ve Mustafa Kemal'in yakınlarından Eskişehir mebusu Albay Arif Bey ile bazı yakınları da Ankara'da tutuklanmıştır. (Cumhuriyet, 19 Haziran 1926:2) Bu tutuklamalar ile şüpheler siyasi gruplara sıçramış, Ankara ve İstanbul'da eski TPCF kurucuları ve öncülerinden şüphelenilmiştir. Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa, Caffer Tayyar Paşa şüpheli bulunarak tutuklanmıştır.² Aynı zamanda İstanbul'da eski İttihat ve Terakki'nin önde gelen mensupları, Eski Maliye Nazırı Cavit Bey, Eski Milletvekili İsmail Canbolat Bey, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski mensuplarından

2 Kazım Karabekir Paşa'nın Ankara'da tutuklanması üzerine İsmet Paşa bu duruma müdahale etmiş ve Kazım Karabekir Paşa'yı serbest bıraktırmıştır. İsmet Paşa'nın başbakan olarak İstiklal Mahkemesinin kararına engel olmaya yetkisinin olmadığına karar veren mahkeme karara engel olan başbakanı tutuklayıp hakkında işlem yapmaya ve durumu Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bildirmeyi ve ayrıca Kazım Karabekir Paşa'nın yeniden tutuklanmasına karar vermiştir. Durumu Kılıç Ali Bey'den öğrenen Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da bulunan İsmet Paşa'ya davranışının İstiklal Mahkemeleri Kanununa aykırı olduğunu ve durumu yerinden tetkik etmek üzere İzmir'e gelmesi gerekliliğini bildirmiştir. Bunun üzerine İsmet Paşa İzmir'e hareket etmiş, burada Mustafa Kemal ve İstiklal Mahkemesi üyeleriyle görüşen mahkeme soruşturmasını izleyen İsmet Paşa 22 Haziran 1926 tarihli yazıyla meclis tarafından İstiklal Mahkemesine verilmiş olan yetkilerin yerinde olduğunu anladığını, vatan ve cumhuriyet için yaptıkları çalışmaların Türk milleti için hayırlı ve adalet örneği olacağına inandığını belirtmiştir. (Aydemir, 1969:270, Aybars, 1988: 433, Goloğlu, 2011: 214-215, Milliyet, Yakın Tarihimiz Fasikül 29: 457, Hakimiyet-i Milliye, 21 Haziran 1926:1, Cumhuriyet, 26 Haziran 1926:1, Hakimiyet-i Milliye, 26 Haziran 1926:1, Akın, 2019:290)

ve kurucularından Dr. Nazım Bey, Nail Bey, Halis Turgut, Abidin Beyler tutuklananlar arasında olmuştur. 16-17 Haziran günleri ilk soruşturmalar, yakalamalar ve tutuklamalar ile geçmiş, Mustafa Kemal bu gelişmelerin ilk kısmını Balıkesir'den takip etmiş ve buradan malumat almış, 16 Haziran'da ise İzmir'e gelmiştir. (Aydemir, 1969:271, Aydoğan, 2017:173-174, Arı, 1991: 250)

İzmir valisi Kazım Bey'den “Şahs-ı devletlerine karşı tertip edildiği anlaşılan me'vane bir suikast teşebbüsü ortaya çıkarılmış olduğundan lütfen hareketlerinin tehirini rica eden” bir telgraf alan Mustafa Kemal Paşa, geziyi tehir etmiş ve Kazım Bey'den ayrıntılı bir malumat almıştır. (Hakimiyet-i Milliye, 16 Haziran 1926:1, Özkaya, 1991: 67) Alınan malumat karşısında olayın sadece birkaç kişinin tertip ettiği bir olay olmadığı, çok daha derin boyutlarının olduğu anlaşılmıştır. Bu malumatın yurt ölçüsünde yaratacağı tepkinin boyutları tam olarak bilinmediğinden olay bir süre gizli tutulmuştur. (Aybars, 1988:424) 16 Haziran 1926 tarihinde Mustafa Kemal İzmir'e gelmiştir. Gazi'nin İzmir'e gelişi halk tarafından büyük bir coşku ve sevgi seli içinde gerçekleşmiştir. (Aybars, 1988:425, Ahenk, 17 Haziran 1926:1, Arı, 1991: 252-253)

Hükümet 18 Haziran 1926 günü bir resmi tebliğ ile Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik suikast girişimini duyurmuştur. Tebliğ, Gazi'nin seyahatinin devam ettiği bir sırada kendisine suikast tertip edildiğinin anlaşıldığı, Reisi-i Cumhur Hazretlerinin İzmir'e varmadan bir gün önce suçluların tutuklandığı ve suçlarını itiraf ettikleri, meselenin İstiklal Mahkemesine tevdi edildiği ve mahkeme heyetinin davayı yerinde takip etmek üzere İzmir'e hareket ettiği belirtilmiştir. (Hakimiyet-i Milliye, 18 Haziran 1926:1, Cumhuriyet, 18 Haziran 1926) Olayın haber alınması üzerine Başvekil İsmet Paşa, Dahiliye Vekili Cemil Bey ile İstiklal Mahkemesi Reis ve azalarını çağırılmış ve mahkemenin İzmir'e hareket etmesini sağlamıştır. İzmir suikastı davasını soruşturmak ve yargulamak üzere kurulan İstiklal Mahkemesi üyeleri şu kişilerden oluşmakta idi: Reis: Ali (Çetinkaya), Afyon Mebusu Kılıç Ali, Dr. Reşit Galip, Ali ve Savcı Necip Ali. (Goloğlu, 2011: 214-213, Aydemir, 1969: 271, Erman,1971:22, Kumbuzoğlu, 2020: 5)

Kılıç Ali Mustafa Kemal'e suikast haberini nasıl aldıklarını anılarında şu şekilde aktarmıştır:

“...gece yarısından sonra eve döndüm. Rahmetli annem beni kapıda bekliyordu. İsmet Paşa'nın akşamdan beri beni aradığını ve İçişleri Bakanlığında beklediğini söyledi. Gezide olan Mustafa Kemal Paşa, o gün Balıkesir'den dönecekti. Tanrı şahittir, İsmet Paşa'nın beni telaşla aradığını ve geç vakte kadar İçişleri Bakanlığında beklediğini haber alınca içime

bir kuşku düştü. Acaba Gazi'ye bir şey mi oldu diye korktum. Hemen İçişleri Bakanlığına koştum. İsmet Paşa bakanın odasındaydı... İsmet Paşa elimize bir telgraf uzattı. İzmir Valisi Kazım Paşa'dan geliyordu ve Gazi'ye meşum suikast girişimini haber veriyordu. Kazım Paşa'nın telgrafı açtı ve hiçbir şüpheye yer yoktu: Gazi'nin kişiliğinde vatanın hayat ve esenliğine yöneltilmiş meşum bir suikast olayı ile karşı karşıya bulunuyorduk...Olayı yerinde incelemek ve araştırmak üzere hemen İzmir'e hareket etmeye karar verdik." (Turgut, 2005:413)

İzmir'e vardktan sonra bölge polisince başlatılmış olan soruşturmaya el koyan İstiklal Mahkemesi kamuoyuna bilgi vermek amacıyla bir bildiri yayınlamıştır. (Goloğlu, 2011: 221, Erman, 1971: 41) Bu bildiriye dayanarak açıklama yapan mahkeme başkanı Ali Bey, suçluların silahlarıyla yakalandığını, başlarında Ziya Hurşid'in bulunduğunu ve ilgili kimselerin tutuklandığını, Cumhurbaşkanı'nın öldürülmesi için Ziya Hurşid ve arkadaşlarının görevlendirildiğini belirtmiştir. Ayrıca suikastın önceki kış Ankara'da bazı kimselerin evinde planlandığını ancak yer uygun olmadığı için vazgeçildiğini ve bu girişimin Gazi'yi öldürerek kuvvet yoluyla iktidarı ele geçirmek amacına yönelik olduğunu açıklamıştır. (Hakimiyet-i Milliye, 19 Haziran 1926:1)

Gazi Mustafa Kemal Paşa da suikast girişiminin ortaya çıkması sonrasında kamuoyuna bazı açıklamalar yapmıştır. Örneğin, 19 Haziran 1926 tarihinde İzmir suikastı teşebbüsü hakkında Anadolu Ajansına bir demeç vermiş, "Gazi'nin Beyanati" başlığıyla gazetelerde yer alan bu demeçte, suikast teşebbüsü münasebetiyle cemiyetlerden, müessesattan, memurlardan, kumandanlardan, zabitlerden, mebuslardan, bilumum ve vatandaşlardan samimi teessürlerini muhtevi aldığı mektup ve telgrafnamelerden büyük mutluluk ve minnet duyduğunu ifade etmiştir. Ayrıca temeli büyük Türk milletinin ve onun kahraman evlatlarından mürekkep büyük Türk ordusunun vicdanında akıl ve şuurunda teessüs etmiş olan Cumhuriyetin ve milletin ruhundan mülhem prensiplerin bir vücudun izalesi ile haleldar olabileceği düşüncesinde bulunanların çok zayıf dimağlı bedbahtlar olduğunu beyan etmiştir. (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2006: 479, Arı, 1991: 254-256, Hakimiyet-i Milliye, 20 Haziran 1926:1, Cumhuriyet, 20 Haziran 1926:1) İngiliz ulusal arşivlerinde bulunan ve Sir R. Lindsay tarafından 23 Haziran 1926 tarihinde Sir Austen Chamberlain'e gönderilen bir yazıda, Gazi'nin İzmir'de bir otele yerleştiği ve pazar günü çoğunluğu öğrencilerden oluşan büyük bir kalabalığın sokaklarda izdiham yaratarak trafiği durdurduğu ve Gazi'ye sevgi gösterilerinde bulunduğu kaydedilmiştir. Aynı belge de Gazi'nin bu sevgi gösterilerine teşekkür ettiği ve cumhuriyeti kimsenin yok etmeye gücünün yetmeyeceğini açıkladığı not edilmiştir. Lindsay ayrıca

raporunun sonunda Maliye Bakanı Hasan Bey ile suikast girişimi haberleri sonrasında görüşüğünü ve Hasan Bey'in suikaste giden sürecin nedenleri olarak halifelğin kaldırılması, dini kuruluşlara yöneltilen tutumu ve yeni vergilerin halk üzerinde yarattığı hoşnutsuzluğu söylediğini belirtmiştir. (F.O. 424/264, No:314:93)

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 22 Haziran 1926 tarihinde de millete bir bildiri yayınlayarak şunları söylemiştir:

“Benim şahsımdan çok devletin varlığına yöneltilmiş olduğu açıklık kazanan gizli politik düzenler karşısında tüm ulusun duyduğu, pek ağırbaşlı ve soylu bir şekilde gösterdiği temiz duygular beni avutmaktadır. Bu gösteriler devrim ülkimüzü bütün ulusun canı gibi koruduğuna parlak ve güçlü bir belge olmaktadır. Bu bakımdan, bağımsızlık için ulusun mutluluğu ve esenliği adına duyduğum güveni millet önünde açıklamakla büyük bir onur ve sevinç duymaktayım.” (Goloğlu, 2011: 223)

27 Haziran 1926 tarihinde ise Gazi, şu sözleri kamuoyu ile paylaşmıştır:

“İnsanlar daima yüksek, temiz ve kutsal hedeflere yürümelidirler. Böyle davranışlardır ki, insan olanın vicdanını, dimağını ve bütün insani kavramlarını sağlar. Böyle yapanlar ne kadar büyük fedakârlık yaparlarsa o kadar yükselirler ve böyle davranışlar kesinlikle açık olur. Çünkü alnı açık, dimağı açık, kalp ve vicdanı açık insanlarca yönetilebilen sosyal topluluklar ancak bu anlamda davranışların izleyicisi olabilirler. Düşünce, duygu ve teşebbüslerini gizli tutanlar, gizli amaç uygulamaya davrananlar, kesinlikle arlanmayı ve utanmayı gerektiren, akli ve mantığı dışında hareket edenler olabilirler. Bu gibi Müteşebbislerin sonu, önünde sonunda, umulandırmayacak acısı ve zararlıdır.” (Kocaturk, 1999: 157)

Sir R. Lindsay, 28 Haziran 1926 tarihinde Sir Austen Chamberlain'e gönderdiği resmi yazıda Türkiye'nin bütün siyasi gündeminin Cumhurbaşkanına gerçekleştirilmek istenen suikast girişimine dair olduğunun altını çizmiş, suikast girişimi ve İstikal Mahkemelerinin çalışmaları hakkında bilgi vermiştir. Lindsay, mahkemenin var olan muhalefeti ortadan kaldırma çabasıyla çalışıyor olabileceğinin pek çok kişiyi endişelendirdiğini sözlerine eklemiştir. (F.O. 424/265, No: 326:1)

Soruşturma ve diğer hazırlıkların tamamlanmasından sonra yargılama 27 Haziran 1926'da başlamıştır.³ 27 Haziran 1926 tarihli sayısında Cumhuriyet gazetesi baş yazarı Yunus Nadi *“Gazi Mustafa Kemal'in muhterem şahsı aleyhine tertip edilmiş olan suikastın tarihte ibret ve hayret sahifesi teşkil edecek olan mahkemesi başladı. Mahkemenin karşısına çıkarılan sefilleri nefret ve*

3 TPCF eski Başvekil Rauf Bey ile Dr. Adnan Beyler Türkiye'de bulunmadıkları için mahkeme önüne çıkarılmamışlardır.